

Liberaal vrouwen

Betoging voor algemeen vrouwenkiesrecht 1914, collectie IAV-Atria

Feminisme en liberalisme tot 1945

door Jantine Oldersma

In *De prijs van de liefde*, haar proefschrift over de feministische strijd voor modernisering van de huwelijkswetgeving, stelt Marianne Braun voor het feminisme te beschouwen als een aparte stroming in de Nederlandse politieke geschiedenis, naast de christelijke, de socialistische en de liberale stroming (Braun 1992). Een probleem bij het analyseren van het feminisme is echter – net als bij andere politieke stromingen – dat er aanzienlijke verschillen zijn tussen de verschillende groepen. In zijn algemeenheid kunnen we stellen dat het gaat om bewegingen die gelijke of andere rechten dan mannen hebben voor vrouwen eisen, maar daarmee zijn we er niet. Is bijvoorbeeld een verbod op nachtelijke arbeid voor vrouwen

in hun voordeel of ontnemt het ze kansen op lucratieve banen? Is loon voor huisvrouwen feministisch of juist stigmatiserend en daarmee anti-feministisch? Onderzoekers spreken liever van ‘feminismen’ en beschouwen het hele complex van pleidooien voor verbetering van de positie van vrouwen als hun terrein (zie bijvoorbeeld: Bacchi 1999).

In de strijd voor het kiesrecht voor vrouwen is het uiteraard nodig coalities aan te gaan met stromingen die wel vertegenwoordigd zijn in de buitenparlementaire politiek en liefst ook in het parlement (Leyenaar, Oldersma & Niemöller 2019, 43 e.v.). Bij de liberale stroming vinden de strijdsters het meeste gehoor en liberalen zijn uiteraard

ook fijne partners omdat ze redelijk zijn vertegenwoordigd in het parlement. Maar ook daar gaat het niet allemaal van een leien dakje. Niet in de laatste plaats omdat ook de liberalen zelf onderling verschillen in hun interpretatie van het liberalisme (ibidem, 78-85). Zo stellen conservatief of, in de terminologie van politiek filosoof Stuurman, productief liberalen andere eisen aan burgerschap dan de sociaal-liberalen (Stuurman 1992).

Ik zal in dit artikel een aantal liberale vrouwen belichten: kiesrechtstrijdsters en markante vrouwen die, als het kiesrecht eenmaal een feit is, voor liberale partijen in de Tweede Kamer zetelen. Wat drijft ze? Wat doen ze? Waarin zijn ze eensgezind en waarover verschillen ze – soms heftig – van mening?

De VvVk en de VDB

Het is de ondergeschoven positie van vrouwen die ze eind negentiende eeuw aanzet tot actie. De huwelijkswetgeving die vrouwen ondergeschikt maakt aan de man, haar berooft van haar vermogen en van het loon van haar eigen arbeid, haar soms de zeggenschap over haar eigen kinderen ontnemt en in het geval van een ongewenste zwangerschap iedere verantwoordelijkheid daarvoor bij de moeder legt. Daar komt nog bij dat vrouwen, als ze al op de arbeidsmarkt actief zijn, daar heftig worden gediscrimineerd. De onrechtvaardigheid van het lot van vrouwen wordt breed uitgemeten in een boekje dat in 1869 uitkomt, *De slavernij der vrouw*, geschreven door liberaal theo-

reticus John Stuart Mill en zijn echtgenote. Dat wordt ook in Nederland graag gelezen. Populaire romans stoken het vuurtje nog verder op. Kiesrecht lijkt de noodzakelijke remedie om dit onrecht ongedaan te maken. Het is Wilhelmina Drucker (1847-1925) die Nederlandse vrouwen gaat organiseren om dit op te eisen.² Zij richt in 1889 de Vrije Vrouwen Vereeniging (VvV) op en in 1894 de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht (VvVk). Haar halfbroer Hendrik Lodewijk Drucker is een van de voormannen van de VDB, maar Wilhelmina benadrukt graag haar politieke onafhankelijkheid (Braun 2017).

Hoewel liberalen in de strijd voor het vrouwenkiesrecht een cruciale rol spelen, zijn ook zij daarover niet eensgezind. Bij de splitsing in 1901 tussen de sociaal-liberalen in de Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB) en de conservatief-liberalen in de Liberale Unie tonen de eersten zich warme voorstanders van kiesrecht voor vrouwen. Veel conservatief-liberalen hebben echter moeite met *algemeen* kiesrecht voor mannen én voor vrouwen (Kleinsma 2008). Dat kiesrecht voor vrouwen bij de VDB meteen hoog op de agenda staat is niet verwonderlijk als we bedenken dat Carel Gerritsen een vooraanstaand lid is. Hij is de echtgenoot van Aletta Jacobs, die al in 1883 tevergeefs haar kiesrecht opeist.

In 1894, als de VvVk wordt opgericht is het nog geen *bon ton* bestuurslid te zijn van deze nieuwe vereniging, ‘vijandschap, laster en wanbegrip’ staat ze te wachten en

vriendschappen worden opgezegd (Van der Goot & De Waal 1968, 138). De vrouw die toch het voorzitterschap op zich neemt is een andere liberaal: Anette Versluys-Poelman (1853-1914).³ In 1901 is ze een van de oprichters van de VDB en treedt ze daar toe tot het hoofdbestuur. Drucker en Versluys-Poelman reizen stad en land af om de Vereeniging nieuwe afdelingen te bezorgen. In 1903 als Anette het voorzitterschap neerlegt heeft ze 1400 leden.

Scheuring

In 1903 neemt Aletta Jacobs het voorzitterschap van de VvVk over van Versluys-Poelman. Zij wordt in 1854 geboren in Sappemeer in een huisartsengezin en studeert af als arts in Groningen en Amsterdam. Ze verkast in 1879 naar Amsterdam waar ze de graanhandelaar Carel Gerritsen ontmoet, die net als zij actief is in vrijdenkerskringen.⁴ Beiden worden lid van de VDB.

De verkiezing van Aletta tot voorzitter van de Vereeniging is niet onomstreden. Ook de Haagse journaliste en activiste Welmoet Wijnaendts Francken-Dyserinck (1876-1956) ambieert die functie.⁵ Zij is getrouwd met de schatrijke filosoof Cornelis Wijnaendts Francken, maar hij is tegen kiesrecht voor vrouwen. Ook Welmoet is lid van de VDB en zij treedt in 1902 toe tot het hoofdbestuur. Zij houdt zich actief bezig met de strijd tegen prostitutie en handel in vrouwen, maar ook met gezonde kleding voor vrouwen en dierenmishandeling.

Zowel Aletta als Welmoet zijn dus kandidaat voor het voorzitterschap van de VvVk als Versluys-Poelman na negen jaar aftreedt. Beide kandidaten krijgen ongeveer evenveel stemmen en er is dus een herstemming nodig. Welmoet trekt zich voor het zover kan komen terug. In een brief, vele jaren later aan de zoon van Versluys-Poelman

Esther Welmoet Wijnaendts Francken-Dyserinck, collectie IAV-Atria

suggereert ze dat zij de voorkeur genoot van de aftredende voorzitter: 'Ik heb het in dec. '02 ernstig betreurd dat ik haar moest teleurstellen, maar het was mij – die voortdurend met mijn man in het buitenland was geweest – niet bekend dat er ingrijpende verschillen bestonden en daar mijn man anti V.K. was heb ik op het laatste oogenblik ter wille van de vrede mij moeten terugtrekken van een candidatuur H.B. Dat er daarna fiks geknoeid is kon ik – de Amsterdamse toestanden niet kennend – allermint vermoeden' (Francken-Dyserinck 1953).

“... Wijnaendts Francken-Dyserinck schrijft dat de ultra's – zoals Aletta Jacobs en Wilhelmina Drucker worden genoemd – zijn bevangen door haat tegen mannen, terwijl de 'gematigden' menen dat mannen weliswaar egoïstisch zijn, maar niet van vrouwenhaat kunnen worden beticht ...”

Al eerder was onenigheid over de strategie van de Vereeniging aanleiding geweest voor de oprichting van een ander genootschap. Bestuursleden van de vereniging Tesselschade, in 1871 opgericht om vrouwen te helpen economisch zelfstandig te worden, richten in 1897 de 'Vereeniging tot Verbetering van den Maatschappelijken en den Rechtstoestand der Vrouw in Nederland' op, die zich keert tegen de 'woeste hervormingsijver' van Wilhelmina Drucker en de haren, en nadrukkelijk 'mannen van gezag' aantrekt als bestuursleden om zo meer indruk te maken. Kiesrecht staat aanvankelijk niet op

de agenda van de nieuwe vereniging, omdat men van mening is dat dat woord 'door onhandige vrienden en woordvoerders reeds zo vaak was misbruikt, dat gevaar bestond dat men aan dit woord teveel zou blijven hangen en de voornaamste bedoeling van het Comité uit het oog verloren zou worden' (Van der Goot & De Waal 1968, 102).

In 1898 lijken de feministische rijen zich enigszins te sluiten als in Den Haag de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid wordt gehouden. Die bijeenkomst wordt echter ontsiert door de socialisten die – bij monde van Henriette Roland Holst en Pieter Jelles Troelstra – de kiesrechtvrouwen menen de oren te moeten wassen omdat ze teveel 'dame' zouden zijn en geen oog hebben voor de noden van de arbeidersvrouwen (Leyenaar, Oldersma & Niemöller 2019, 61-65).

In 1906 barst de bom binnen de Vereeniging: er moeten nieuwe leden worden gekozen voor het hoofdbestuur en Aletta Jacobs, Martina Kramers en Sophia Tilma-Schaaff kunnen schriftelijk worden herkozen. Op een laat moment stellen Adriana van Dorp-Verdam, Welmoet Wijnaendts Francken-Dyserinck en Aletta Lorentz-Kaiser zich beschikbaar om het over te nemen, maar ze willen alleen *en bloc* worden gekozen. Het is te laat voor een discussie, maar in een circulaire stellen ze dat de Vereeniging beter kan worden geleid door personen die de 'meer gematigde richting' vertegenwoordigen 'welke ongetwijfeld die van de grote meerderheid der leden is' (Bosch

2005, 403). Die meerderheid materialiseert zich echter niet: de zittende bestuursleden worden met een grote meerderheid herkozen en als het ledenblad ook nog een artikel waarin de dissidente leden zich verdedigen niet plaatst stichten zij in de trein van Rotterdam naar Leiden een eigen vereniging: de Bond voor Vrouwenkiesrecht (BvVK) (ibidem, 405).

Wat zijn precies de klachten van de afsplitters? Zowel politicoloog Marijke Mossink als historica Mineke Bosch vinden het moeilijk om een eenduidig verschil in hun feministische opvattingen te vinden. De Bond redeneert meer vanuit het algemeen belang dan vanuit het belang van vrouwen volgens Mossink, maar Bosch meent dat de argumentaties te zeer een allegaartje van tegenspraken zijn om echt van stromingen te kunnen spreken (Mossink 1986, 420-423). Politiek-strategische meningsverschillen zijn er wel: de dames van de Bond zijn er tegen dat ze geacht worden alleen kandidaten voor de Kamer te steunen die voor vrouwenkiesrecht zijn. Daarmee worden alle andere politieke meningsverschillen buiten de orde verklaard. De positie van mannen is ook nu weer in het geding: de voorzitter van de nieuwe Bond, Welmoet Wijnaendts Francken-Dyserinck (hierna WWF-D) legt in *De Telegraaf* uit dat de ultra's – zoals Jacobs en Drucker c.s. worden genoemd – zijn bevangen door haat tegen mannen, terwijl de 'gematigden' menen dat mannen weliswaar egoïstisch zijn, maar niet van vrouwenhaat kunnen worden beticht (Leyenaar, Oldersma & Niemöller 2019, 78-82).

Maar ook de vraag hoe het kiesrecht binnen te halen wordt verschillend beantwoord. In het volgende citaat wordt WWF-D geparafraseerd door de *Delftsche Courant* van 18 maart 1909: 'De bond wil, dat de vrouwen toonen, dat zij 't kiesrecht waardig zijn, en als zij dat getoond hebben, dan wordt het de vrouwen vanzelf gegeven. Niet door woorden moeten wij 't kiesrecht voor vrouwen krijgen, aldus spreekster, maar door daden. De vrouw moet in 't publiek werken, moet belangstelling toonen in het actieve leven, dan zal men vanzelf bij ons komen, en zeggen: „Hier hebt ge het kiesrecht, gij verdient het”

Politiek historica Mieke Aerts laat zien dat ook de situatie in Engeland een rol speelt bij de afsplitsing. Daar is door Sylvia Pankhurst en haar dochters in 1903 de Women's Social and Political Union (WSPU) opgericht, die steeds militantere strijdmethoden zal gaan hanteren. Wilhelmina Drucker en Aletta Jacobs zijn voorzichtig solidair met de strijdbare vrouwen aan de overzijde van het Kanaal, maar Welmoet WF-D en Lizzy van Dorp, de dochter van een van de oprichters van de Bond, gruwen van deze flirt met de spectaculaire acties van de suffragettes (Aerts 2009).

Liberaal vrouwen gaan dus niet zozeer op feministische gronden uiteen: ze zijn allemaal voor recht op arbeid, een betere huwelijkswetgeving en rechtvaardiger seksuele verhoudingen en voor allen is 'de moeder' een belangrijk referentiepunt voor een vrouwelijke politieke praktijk. De verschillen van mening lijken zich vooral toe

Wilhelmina Drucker

te spitsen op opvattingen over democratie. De vrouwen van de Bond zijn argwanend tegenover algemeen kiesrecht als principe: ze vinden dat er wel eisen van bekwaamheid mogen worden gesteld aan kiezers, ook aan vrouwen. En optochten, pamfletten uitdelen en zeker het overtreden van de wet vinden ze niet juist. Mineke Bosch stelt dat er ook sprake is van klassenverschillen en antisemitisme: de Haagse en Leidse dames vinden de Amsterdamse maar ordinair en luidruchtig (Bosch 2005, 420-423). Maar de verschillen van mening lijken toch vooral overeenkomsten te vertonen met die tussen conservatief- en sociaal-liberalen: burgerschap is iets dat men moet verdienen, de staat kan niet zomaar aan iedereen worden toevertrouwd.

Massabeweging

Met de Vereeniging gaat het onder leiding van Aletta Jacobs intussen prima: er zijn afdelingen in het hele land, men houdt succesvolle bijeenkomsten in de kleinste dor-

pen en gaat later ook massademonstraties houden. Ook internationaal timmert Nederland aan de weg als de in 1904 opgerichte International Alliance of Women (IAW) in 1908 zijn grote conferentie in Amsterdam houdt. In haar *Herinneringen* schrijft Aletta Jacobs dat ze op haar reizen met de voorzitter van de IAW Carrie Chapman Catt 'de diepe overtuiging' heeft opgedaan 'dat het voor een groote maatschappelijke hervorming van weinig belang is of men de regeringspersonen van het nut daarvan weet te overtuigen, zoolang men niet het volk, de kiezers gewonnen heeft' (Jacobs 1924, 294). De Vereeniging opteert duidelijk voor een meer expressieve politiek, gericht op het winnen van de harten van 'het volk'. Ook de Bond krijgt al snel onderafdelingen in het hele land en in een terugblik constateert Welmoet WF-D dat het een goede zet was zich af te scheiden omdat de Bond heel andere vrouwen heeft getrokken dan de Vereeniging (*Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant* 1909).

Maar de Bond blijft meer gericht op het overtuigen van de elites.

In 1917 wordt de Grondwet herzien waarbij het algemeen mannenkiesrecht wordt ingevoerd, maar vrouwen moeten het doen met enkel het passief kiesrecht. Een aantal leden van de VvVv waaronder Wilhelmina Drucker is dan al uitgetreden omdat ze vinden dat de Vereeniging vierkant voor gelijkstelling van mannen en vrouwen in de Grondwet moet staan. Zij stichten De Neutrale, die zich keert tegen deelname aan de oude partijen. Ze zal later opgaan in een vrouwenpartij, maar geen zetels halen (Braun 2017). Bij de verkiezingen van 1918 waaraan vrouwen wel als kandidaat, maar niet als kiezer mogen deelnemen steekt de vijandschap tussen Aletta Jacobs en Welmoet WF-D opnieuw de kop op met vervelende consequenties. Het bestuur van de vrouwenclub van de VDB stuurt een lijst rond met zeven vrouwen en het verzoek drie daarvan te kiezen als voorkeurskandidaten voor de lijsten. Welmoet WF-D trekt zich terug en beschuldigt in een brief aan de voorzitter Aletta Jacobs ervan abortussen uit te voeren, niet alleen bij arme, maar ook voor geld bij welgestelde vrouwen. Zij zegt haar lidmaatschap van de VDB op. Uiteraard ontbreekt bewijs voor deze beschuldiging. Aletta Jacobs komt als derde op een aantal lijsten, maar de vrouwenclub blijft opmerkelijk afwezig bij het promoten van haar kandidatuur. Tot grote woede van voorman Henri Marchant voert de lager op de lijst geplaatste Jonkheer van Beresteyn een succesvolle campagne voor voorkeur-

stemmen waardoor hij Aletta Jacobs voorbij streeft (Bosch 2005, 594-597). De eerste vrouw in de Tweede Kamer wordt daardoor Suze Groeneweg, een sociaal-democrate die haar sporen heeft behaald in de partij, maar niet in de strijd voor het vrouwenkiesrecht.

“... Eén keer blijken de verschillende liberale vrouwen best veel gemeen te hebben met de socialistische Suze Groeneweg. Ze gaan meteen in de aanval om ook vrouwen toe te laten tot de rechterlijke macht ...”

De animositeit tussen beide voormalige partijgenoten die nu naast een verschil in politieke stijl ook een duidelijk verschil in politieke oriëntatie hebben ontwikkeld leidt ertoe dat de liberalen hun jarenlange strijd voor kiesrecht voor vrouwen niet kunnen bekronen met een ereplaats voor hun meest uitgesproken voorvechter, Aletta Jacobs.

De strijd gewonnen

In 1919 wordt het amendement van de leider van de VDB, Marchant, waarmee vrouwen naast het passieve kiesrecht ook het actief kiesrecht krijgen van kracht en in 1922 zijn de eerste verkiezingen voor de Tweede Kamer waar ook vrouwen aan mee kunnen doen. Bij de VDB komt Betsy Bakker-Nort (1874-1946) hoog op de lijst en zij wordt wel gekozen.⁶ In 1922 schrijft ze voor *De Telegraaf* een aantal doorwrochte artikelen waarin ze pleit voor een op Scandinavische leest geschoeide huwelijkswetgeving.

Lizzy van Dorp

Welmoet WF-D wordt lid van het bestuur van de Economische Bond en als deze gaat fuseren met een aantal andere partijen tot de meer conservatief-liberale Vrijheidsbond bewerkstelligt ze dat vrouwenrechten hoog op de agenda staan. Ze richt ook een vrouwenafdeling van de Vrijheidsbond op en wordt daarvan voorzitter. Bij de verkiezingen van 1922 staat ze wel op de lijst, maar op een lage plaats zodat ze niet wordt gekozen. Boven haar staat Johanna Westerman (1866-1943) en zij komt wel in de Tweede Kamer. Johanna Westerman is een Amsterdamse onderwijzeres, die al vanaf de oprichting lid is van de Bond voor Vrouwenkiesrecht en daarin verschillende bestuursfuncties bekleedt.

Via de Liberale Partij van de oude voorvechter van fatsoenlijke arbeidsverhoudingen Sam van Houten komt nog een derde liberale vrouw in de Tweede Kamer: Lizzy

van Dorp (1872-1945). De partij veroverd één zetel en omdat Sam van Houten zich te oud acht en terug treedt wordt Lizzy van Dorp een eenvrouwsfractie. Van 1922 tot 1925 zit ze in de Tweede Kamer, waarna ze als een – ook internationaal – gerespecteerd econoom veel publiceert en reist.⁷

Aletta Jacobs loopt in 1922 tegen de zeventig en neemt – volgens biograaf Mineke Bosch – het feit dat ze niet de vruchten van haar werk zal plukken met gratie. Welmoet WF-D is midden veertig, tien jaar jonger dan Johanna Westerman en zij is uitermate verontwaardigd. Wat haar vooral in het verkeerde keelgat schiet is dat ongehuwde vrouwen – zoals Johanna Westerman – nu zullen moeten pleiten voor modernisering van de huwelijkswetgeving: een onderwerp waar ze geen enkel verstand van hebben. ‘Wat het huwelijksleven werkelijk voor oneindig goeds, maar ook voor bitter kwaad

voor beide partijen kan beteekenen, is en blijft voor haar een gesloten boek. (...) de Scandinavische wetten en de drie Nederlandsche voorstellen liggen ter overname als het ware gereed. Ze te verdedigen in de secties en ter openbare zitting is echter nog wel iets anders en zelfs zagen we dit het liefst niet alleen door de vrouw met ervaring van het huwelijk, met kennis van psychologie, maar bovenal ook door een moeder gedaan' (*Bataviaasch nieuwsblad* 1922).

Met het pleidooi voor een moeder in de Kamer lijkt ze zichzelf – als kinderloze vrouw – te diskwalificeren, maar in de laatste zin blijkt dat ze toch vooral betreurt dat ze niet zelf is geroepen: 'We hebben figuren noodig en niet alleen toegewijde partijpionnen. Figuren van wie licht en leiding uitgaat en die zichzelf kunnen zijn.'

In de Kamer

Eén keer in de Tweede Kamer blijken de verschillende liberale vrouwen best veel gemeen te hebben met de socialistische Suze Groeneweg, maar ook met sommige christelijke vrouwen. Ze gaan al meteen met Marchant in de aanval als hij voorstelt ook vrouwen toe te laten tot de rechterlijke macht. Een belangrijk bezwaar van mannelijke zijde is dat vrouwen soms lijden aan emotionele onstabieliteit, wat uiteraard een groot probleem is voor een rechter. Lizzy van Dorp vat nog eens samen wat er mis is met de mannen: 'men heeft vicieuze cirkels, maar ook andere cirkels, en de man is in een zeer aangename cirkel, in het bijzonder wat betreft de objectiviteit. Men be-

weert algemeen, dat de man is objectief en de vrouw niet is objectief. Als wij trachten bewijzen aan te voeren, dat de man in die bewering ongelijk heeft; dan zegt de man: het spreekt vanzelf, dat ik gelijk heb, ik ben objectief en daarom kan ik mijn objectiviteit uitmaken: gij zijt subjectief en kunt daarom uw objectiviteit niet uitmaken. De bewijslast is in deze quaestie omgedraaid' (Handelingen Tweede Kamer, 22 februari 1925).

Maar er zijn ook momenten waarop de vrouwencoalitie uiteen valt: als het ontslag van gehuwde vrouwelijke ambtenaressen aan de orde is proberen Johanna Westerman en Betsy Bakker-Nort garanties te krijgen dat ze niet zullen worden achtergesteld bij mannen, maar de christelijke vrouwen vertrouwen dit wel toe aan de regering.

Het recht op arbeid blijft de vrouwen bezig houden. In 1924 vinden we Betsy Bakker-Nort opnieuw op de bres voor de vrouwelijke ambtenaren: 'Met name wil ik wijzen op het bezwaar, dat de vrouw niet kan worden ambtenaar van den burgerlijken stand. In kleine gemeenten op het platteland zijn de vrouwen uitgesloten van de benoeming tot ambtenaar van de secretarie, omdat zij niet kunnen optreden als plaatsvervangend ambtenaar van den burgerlijken stand. Daardoor zijn de vrouwen uitgesloten van een betrekking, die juist buitengewoon geschikt voor haar zou zijn' (Handelingen Tweede Kamer, 9 december 1924).

De strijd tegen de uitsluiting van vrouwen uit ambtelijke betrekkingen en later ook

andere beroepen zal een steeds belangrijke rol gaan spelen voor de vrouwen in het parlement naarmate de crisis van de jaren dertig nijpender wordt. Als eind jaren dertig de VDB is toegetreden tot het kabinet-Colijn blijkt zelfs de eens door feministen voor zijn rol in de kiesrechtstrijd gehuldigde Marchant voorstander te zijn van de beperking van het recht van vrouwen op arbeid. Hij is intussen Rooms-Katholiek geworden en wordt daarom gedwongen zijn ministerspost neer te leggen. Partijgenoot Slingerland volgt hem op en gaat door op het ingezette pad. De vrouwenorganisaties van zowel de VDB als de Vrijheidsbond zijn niet in staat het tij te keren (Leyenaar, Oldersma & Niemöller 2019, 162-163).

Zijn de liberale vrouwen het eens over het belang van het recht op arbeid voor vrouwen, dat geldt niet voor haar visie op sociale voorzieningen. Tijdens de campagne van 1922 fulmineert WWF-D al tegen een 'rijks-kindervoorziening' die wordt bepleit door de christelijke partijen: 'Natuurlijk worden de kinderen niet gelijkelijk door het Rijk over de gezinnen gedistribueerd, maar wel de onkosten, die er aan het hebben van kinderen nu eenmaal onvermijdelijk vast zijn. En zoo zal de ernstige huisvader, die eerst gespaard heeft vóór hij een gezin vestigde, in zijn belastingbiljet of als werkgever of op andere wijze, de onkosten mogen dragen van het kroost van den onbezonnen en luien twintigjarigen slungel, die het huwelijksbootje instapte zonder een cent te hebben overgelegd, zonder vakkennis, zonder vast

werk in het vooruitzicht' (Wijnaendts Francken-Dyserinck 1922).

Lizzy van Dorp zit maar kort in de Tweede Kamer, in 1925 wordt ze niet herkozen. Maar in die korte periode weert ze zich stevig – zo pleit ze voor herinvoering van het districtenstelsel en stelt ze voor het aantal zitplaatsen dat een gemeente aan bioscopen mag toekennen te beperken om de 'zedelijke en maatschappelijke gevaren van de bioscoop' te beperken. Ook zij houdt in 1924 een vlammend betoog tegen de inrichting van de sociale voorzieningen omdat ze niet de arbeidsvreugde maar de luiheid van de werknemer zullen bevorderen (Handelingen Tweede Kamer, 14 februari 1924).

Betsy Bakker-Nort toont zich juist een sociaal bewogen liberaal: zij houdt bijvoorbeeld een roerende rede over de omstandigheden waaronder de Drentse veenarbeiders leven: 'Over het algemeen is deze bevolking zeer arbeidzaam en sober. Maar ondanks deze soberheid, ondanks deze taaiheid en vlijt, leeft ze thans in den grootsten, diensten nood. [...] Zonder overdrijving kunnen we zelfs zeggen, dat deze streek geteisterd wordt door werkloosheid. Ik denk niet, zoals de vorige geachte spreker, dat wij niet hebben te spreken over den woningnood en den woningtoestand in Emmen. Want als iets duidelijk demonstreert den nood van de bevolking, dan zijn het wel de kolonies van plaggehutten, die wij rondom in Drenthe zien' (Handelingen Tweede Kamer, 24 februari 1925).

Betsy Bakker-Nort, foto: A.Weinberg, archief: Atria

Met ander vrouwelijke Kamerleden zet zij zich in voor het beperken van invoerrechten op naai- en wasmachines omdat dat nu precies machines zijn waarmee vrouwen iets bij kunnen verdienen (*Haagsche Courant* 1924). Johanna Westerman houdt zich voornamelijk bezig met de verbetering van het onderwijs. Zij zit tot 1933 in de Kamer.

In 1940 – vlak voor de inval van de Duitsers – spreekt Betsy Bakker-Nort zich nog uit tegen de doodstraf. ‘Waar in 1870 formeel de doodstraf is afgeschaft, zou de wederinvoering en toepassing van de doodstraf voor ons zijn in werkelijkheid een groote schrede terug in cultuur en beschaving, die zou leiden tot een aanmerkelijke verruwing van onze zeden’ (Handelingen Tweede Kamer, 9 mei 1940). Enige jaren later wordt ze, vanwege haar joodse afkomst, zelf weggevoerd, maar ze overleeft het kamp Theresienstadt. In 1946 sterft ze.

Tot besluit

Als in 1956 de opheffing van de handelingsonbekwaamheid van de gehuwde vrouw aan de orde is en Corry Tendeloo - na de oorlog met de VDB overgestapt naar de Partij van de Arbeid - haar voorstel verdedigt zegt ze dat niet te willen doen alvorens: ‘eerst eerbiedige hulde te hebben gebracht aan mijn voorgangster op de Kamerzetel, die ik bezet, mevrouw mr. B. Bakker-Nort, die, zowel in haar proefschrift *Schets van de rechtspositie der getrouwde vrouw*, als talloze malen daarna, in geschreven en gesproken woord in ruime mate ertoe heeft bijgedragen, de geesten wakker te maken voor het ontoereikende van de bestaande bepalingen. Wanneer de Kamer nu een ontwerp over de opheffing van de handelingsonbekwaamheid kan behandelen, is dit naar mijn mening niet in de laatste plaats een voortbouwen op het door mevrouw Bakker-Nort verrichte voorberei-

dende werk' (Handelingen Tweede Kamer, 27 april 1956).

Er zijn dus in deze periode best goede redenen om het feminisme – of beter, de feminismen, als een aparte politieke stroming te beschouwen. Over de fundamentele wensen zijn ze het wel eens: een rechtvaardiger huwelijkswetgeving, recht op studie en arbeid, eerlijker seksuele verhoudingen en om dat alles tot stand te brengen moeten vrouwen politieke rechten krijgen. Maar dat is maar een deel van het verhaal. Ook de liberale feministen zijn het onderling oneens over het gewenste functioneren van een democratie en over de beste manier om burgers tegemoet te treden. Moet de staat ze vooral ondersteunen, of juist wijzen op hun eigen verantwoordelijkheid? Het onderscheid dat Stuurman maakt tussen productief liberalisme en sociaal-liberalisme lijkt ook deze vrouwen te verdelen. En net als bij mannelijke politici zijn persoonlijke verhoudingen belangrijk en kan onderlinge animositeit een goed plan doen sneuvelen. Desondanks worden er ook allianties gesmeed tussen de liberale vrouwen onderling, maar ook over de andere scheidslijnen heen met de socialistische en de christelijke vrouwen.

dr. J. Oldersma is politicoloog en redacteur van het Tijdschrift voor Genderstudies.

Archief

Archief Welmoet Francken-Dyserinck, Atria, brief van 19 november 1953 van Welmoet Francken-Dyserinck aan de zoon van Annette Versluys-Poelman.

Literatuurlijst

- Aerts, M., ‘Hollandsche vecht-suffragettes’? Een kwestie uit de geschiedenis van het Nederlandse feminisme’, *BMGN - Low Countries Historical Review*, vol. 124, nr. 4, pp. 599–617.
- ‘Donkere Dagen’, *Bataviaasch nieuwsblad*, 7 oktober 1922.
- Bosch, M., *Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid: Aletta Jacobs 1854-1929*, Amsterdam, 2005.
- Braun, M., *De prijs van de liefde. De eerste feministische golf, het huwelijksrecht en de vaderlandse geschiedenis*, Amsterdam, 1992.
- Braun, M., Lensing, *Wilhelmina Elisabeth (1847-1925)*, 2017, URL: <http://resources.huuygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Lensing>, geraadpleegd op 23 april 2019.
- Braun, M., ‘Mannen gaan vóór. De neutrale vereniging voor vrouwenkiesrecht en de pacificatie van 1917’, *Tijdschrift voor Genderstudies*, 2017, vol. 20, nr. 1, pp. 9-22.
- Braun, M., *Nort, Bertha (1874-1946)*, 2013, URL: <http://resources.huuygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn5/nort>, geraadpleegd op 23 april 2019.
- Braun, M., ‘Vrouwenleven’, in: Bank, J., Van buuren, M. (red), 1900. *Hooftij van burgerlijke cultuur*, Den Haag, 2000, pp. 503-521.
- Bacchi, C., *Women, policy and politics. The construction of policy problems*, Londen, 1999.
- Dahlerup, D., Leyenaar, M., *Breaking male dominance in old democracies*, Oxford, 2013.
- ‘Bond voor Vrouwenkiesrecht’, *Delftsche Courant*, 18 maart 1909.

- Everard, M., *Poelman, Annette Wiewa Luka (1853-1914)*, 2016, URL: <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Poelman>, geraadpleegd op 23 april 2019.
- Van der Goot, W.H., De Waal, A., *Van moeder op dochter*, Utrecht, 1968.
- ‘Tweede Kameroverzicht. De nieuwe tariefwet’, *Haagsche courant*, 22 oktober 1924.
- Handelingen Tweede Kamer, *Interpellatie van den heer Weitkamp aangaande den toestand in de Overijsselsche en Drentsche venen*, 24 februari 1925.
- Handelingen Tweede Kamer, *Opheffing van de handelingsonbekwaamheid van de gehuwde vrouw*, 27 april 1956.
- Handelingen Tweede Kamer, 9 mei 1940.
- Handelingen Tweede Kamer, *Voorstel-Marchant tot wijziging der Wet op de regterlijke organisatie en het beleid der justitie*, 22 februari 1925.
- Handelingen Tweede Kamer, *Vaststelling van hoofdstuk V*, 9 december 1924.
- Handelingen Tweede Kamer, 32ste vergadering, 14 februari 1924.
- Jacobs, A.H., *Herinneringen van dr. Aletta H. Jacobs*, Amsterdam, 1924.
- Kleinsma, M.H., *Om de democratie. De geschiedenis van de Vrijzinnig-Democratische Bond. 1901-1946*, Amsterdam, 2008.
- Leyenaar, M., Oldersma, J., Niemöller, K., *De hoogste tijd. Een eeuw vrouwenkiesrecht*, Amsterdam, 2019.
- Mill, J.S., *De slavernij der Vrouw*, Arnhem, 1870.
- Mossink, M., ‘Tweeërlei stroming? ‘Ethisch’ en ‘rationalistisch’ feminisme tijdens de eerste golf in Nederland’, in: Sevenhuijsen, S., De Vries, P., Outshoorn, J. (red.), *Socialisties-Feministische teksten*, 1986, nr. 9, pp. 104-120.
- Neugebauer, S., Dorp, *Elisabeth Carolina van (1872-1945)*, 2017, URL: http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Elisabeth_Dorp, geraadpleegd 23 april 2019.
- ‘De Bond voor Vrouwenkiesrecht’, *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant*, 11 maart 1909.
- Van der Steen, A., ‘Welmoet Wijnaendts Francken, een temperamentvol journaliste’, *Nieuw letterkundig magazijn*, 2013, vol. 31, pp. 12-15.
- Stuurman, S., *Wacht op onze daden. Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat*, Amsterdam, 1992.
- Wijnaendts Francken-Dyserinck, W., ‘Gezins-afbraak’, *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche courant*, 16 juni 1922.

1. Mannelijke dominantie in de politiek heeft verschillende dimensies. Leyenaar en Dahlerup onderscheiden de numerieke dimensie en de inhoudelijke: ze spreken van een ‘mannelijk monopolie’ bij minder dan tien procent vrouwen, van een ‘kleine minderheid’ bij tussen de tien en de 25 procent vrouwen en van een ‘grote minderheid’ bij 25 tot veertig procent vrouwen. ‘Gender balans’ – veertig tot zestig procent vrouwen - heeft zich in Nederland in de Tweede Kamer helaas nog maar een keer voorgedaan. Inhoudelijk onderscheiden Dahlerup en Leyenaar naast numerieke ondervertegenwoordiging nog vijf dimensies, ‘masculiene’ normen

en praktijken, ongelijke verdeling van posities, beperkte toegang tot belangrijke beleidsterreinen en beleid dat in het nadeel van vrouwen werkt (Dahlerup & Leyenaar 2013, 8).

2. Ook zij ondervindt de onrechtvaardigheid van het vrouwenbestaan aan den lijve. Haar moeder is een modiste die twee kinderen krijgt van een bankier van Duitse origine, die haar echter in de steek laat om met een andere vrouw te trouwen. Wilhelmina weet na zijn dood toch een aanzienlijk kapitaal los te weken van haar halfbroer waardoor ze financieel onafhankelijk is en haar leven kan wijden aan het feminisme (Braun 2017).

3. Ook zij komt uit Groningen, heeft voor onderwijzeres gestudeerd, maar trouwt in 1876 met Willem Versluys, een oud-onderwijzer die boekhandelaar/uitgever is geworden. Ook Annette werkt in de zaak. In 1882 vestigt het echtpaar zich in Amsterdam waar de uitgeverij onder andere De Nieuwe Gids gaat uitgeven, het platform voor de nieuwe vooruitstrevende schrijvers (Everard 2016).

4. Aletta Jacobs en Carel Gerritsen gaan rond 1884 samen wonen en leiden tot zijn dood in 1905 samen een actief sociaal en politiek leven. Zij heeft de achterstelling van vrouwen zelf ondervonden: ze mag weliswaar door tussenkomst van Thorbecke een universitaire opleiding volgen, maar heeft wel spot en tegenwerking te verduren. Als arts in Amsterdam maakt ze kennis met de ellendige werkomstandigheden van vrouwen en met de onrechtvaardige behandeling van seksueel actieve vrouwen. Gerritsen is een telg uit een redelijk gegoede familie en is al vroeg geïnteresseerd in sociale vraagstukken en feminisme. Hij is enige jaren wethouder in Amsterdam, lid van de Tweede Kamer en in 1881 oprichter van de Nieuw-Malthusiaanse Bond (Bosch 2005).

5. Zij reist met haar man naar universiteitssteden in onder andere Zwitserland en Duitsland waar ze colleges volgt. Terug in Nederland bekwaamt ze zich als journaliste en schrijft in bladen en tijdschriften vooral over feminisme. Dit tegen de zin van haar man, waar ze in 1916 van scheidt maar waar ze wel zijn leven lang voor blijft zorgen. Zij is een geboren organisator, richt al als tiener een eigen schooltje op en richt later onder andere de Nederlandse afdeling op van de Soroptimisten; een vereniging van vrouwen die zich bezig houden met charitas (Van der Steen 2013).

6. Alweer een Groningse. Zij studeert Scandinavische talen en vertaalt romans en kinderboeken, maar besluit een studie rechten te gaan volgen om beter van nut te zijn voor de vrouwenstrijd. Ze wordt in 1895 lid van de VvVk en trouwt in 1904 met Gerrid Bakker, ook een VvVk-lid. Met vriendin Aletta Jacobs bereist ze het Groningse platteland om spreekbeurten te houden (Braun 2013).

7. Lizzy van Dorp komt uit een welgestelde familie, gaat naar het gymnasium en studeert letteren en daarna rechten in Leiden. Ze promoveert in 1903 en vestigt zich als advocaat in Den Haag. Samen met haar moeder is ze lid van de VvVk en samen spelen ze ook een actieve rol bij de afsplitsing van de Bond voor Vrouwenkiesrecht. Rond 1910 gaat ze zich bezig houden met statistiek en staatshuishoudkunde; ze geeft haar advocatenpraktijk op om zich volledig op de economie te storten en wordt in 1919 praktijkdocent in Leiden (Neugebauer 2017).

